

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԸ ԵՒ ԱՐԴԻ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆԸ

ՆԵՐԱՇՈՒԹԻՒՆ

Մեր մամուլի էջերէն, բեմերէն և այլ զանազան միջոցներով բազմաթիւ տարիներէ ի վեր և բոլր առիթներով կրկնուած և ա՛յլ հասարակ ճշմարտութիւն դարձած իրողութիւն մըն է այն՝ թէ ազգապահպանման մեր մեծագոյն կոտւտնը Հայ Դպրոցն է, իր բոլոր կարելիութիւններով: Եւ ապահովաբար այս յաճախակի կրկնութիւններուն պատճառաւ է, որ վերի իրողութիւնը սկսած է իր իմաստէն պարպուիլ ու դառնալ անորոշ, ոչինչ ըսող և զրեթէ անարժէք արտայայտութեան կերպ մը: Որովհետեւ, զմարտաբար, Մեծ Եղեռնէն հազիւ կէս դար մը անցած, Հայ Դպրոցը տեղ-քայլի մէջ է անկասկած ամենուրեք, և, նման ընթացքով մը, առաւ կամ քան տարի ետք ա՛յլ կարելի պիտի չըլլայ բաւարար աշակերտներ ունենալ այն զեղեցիկ ու ամբաշէն դպրոցներուն համար՝ զորս այսօր կը կառուցանենք այնքան առատօրէն:

Եւ այստեղ իսկ է մեր կեանքի ամենէն մեծ տարօրինակութիւններէն մին. ուր որ զացեր՝ եկեղեցիի մը կողքին դպրոց կանգնեւ, յաճախ դայն ապարանքի մը ճութութեամբ, մեծութեամբ և զեղեցիկութեամբ օժտելով: Միաժամանակ, ամենէն մեր պարտքը կատարուած համարեւ ենք այսքանով, առանց զէթ վայրկեան մը մտածելու այդ ճիւղովն չէնք մէջ բնակիլէ իրաւունքին մասին: Այս ձեւով է որ մեր դպրոցները դարձած են տեսակ մը ղեկավար դպրոց, վայելելով հանդերձ ժողովրդական հետաքրքրութիւն ու սէր ու պատիւ...: Սակայն այս պատիւը, այս սէրը և այս հետաքրքրութիւնը յաճախ արտայայտուած են հոգարարական կամ թուղային ամենէն խեղճութեամբ ու դժուած վէճերով և պայքարներով, անշուշտ մղուած

«յանո՛ւն Հայ Դպրոցին», «յանո՛ւն Հայապահպանման» և այլն, միշտ նպատակ ունենալով «ն՛վ պիտի կառավարէն», փոխանակ՝ «ինչպէ՛ս պիտի կառավարէն»:

Ուրեմն, բոլորովին անտես առնուած է մայր նպատակը, այսինքն դպրոցին դոյութեան իսկ պատճառը, և մենք վազեւ ենք ստուերներու ետեւէն, երբ, կամաւոր ազիտութեամբ մը, կը հաւատարմեւ ամենէն հաստատուն ու շօշափելի խտչանքներու և առաջադրանքներու համար սրաբշտ ճամբայ ելած ըլլալ: Եթէ մեղադրանք մը կայ ընկիւք, ատիկա պէտք է երթայ բոլորիս անխախտ, որովհետեւ իւրաքանչիւր ոք մեզ մը և բանի՛ մը մէջ թերացած է:

Իսկ դաւով դպրոցէն ներս, ներքին կեանքը վարողներուն, այսինքն ուսուցիչներուն և տնօրէններուն, պէտք է խոստովանիլ որ անոնք եւս, վերի պատճառներէն իսկ ելլելով, չեն կրցած ու չէին ալ կրնար իրենց պարտականութիւնները լիովին կատարել:

Սակայն, բոլոր պատասխանատուութիւններն ու մեղադրանքները բաժնեկէտք, ղլխաւոր և ընդհանուր թերութիւն մը կը մնայ, զոր անտեսելը կամ կամաւորաբար ժողովրդական պիտի ենթադրէր ներկայ կացութեան շարունակումը և վատթարացումը: Այդ թերութիւնը՝ մանկավարժական նոր և լաւագոյն սկզբունքներու առջեւ մեր անհաղորդ մնալն է, նոր պայմաններու, հոյեանութիւններու և վիճակներու չպարտաճող մեր տարօրինակ դիրքը: Եւ ասիկա ամենէն դարձացնող ու խռովիչ հաստատում մըն է, որովհետեւ խոստը կը համեմատուի մեր ցեղային նկարագրին հետ: Մինչ որ կը հպարտանանք ամէն տեսակ պայմաններու պատշաճողի մեր ատակութեամբ, մենք որ աշխարհի բոլոր կողմերուն վրայ երբեմն անտեսելի չափազան-

ցութիւններու կ'երթանք օտարին նորոյթներն ու բարբերը վերաբերուի նման մեր ուսերուն անցրնելու մոլութեան մէջ, անհասկնալի պատճառով մը անտես ենք ըրեր այն բոլորը՝ ինչ որ արժէք է, օգտակար է ու անհրաժեշտ արդի մանկավարժութենէն ներս: Եւ ընդհանրապէս մեր այս անարդարանայի կեցուածքը ուղիք ենք պատճառարանել՝ ազատակենտրոն թէ մեր դպրոցներուն տալիք հայեցի ու տոհմիկ դաստիարակութիւնը պիտի խաթարուէր և վտանգուէր՝ անոնցմէ ներս օտար մեթոտներու և սկզբունքներու մուտքով: Բայց բնաւ չենք անդադարձած մեր պատճառաբանութեան ծիրազերի հոնգամաները, որուամբ ըլլալով որ ինչպէս բոլոր արուեստները, նոյնպէս ալ մանկավարժութիւնը (որովհետեւ մանկավարժութիւնն ալ ամենէն դժուար արուեստ մըն է) հայրենիք չունի և ժողովուրդներու առանձին ու տարբեր դաստիարակչական դրութիւններ չ'ընդունիր:

Միւս կողմէ, պահ մը մոռնալով ծիծաղելին, պէտք է հաստատել թէ վերեւ տրուած պատճառաբանութիւնը ոչ մէկ իրաւ ու տրամաբանութեամբ հիմք ունի, որովհետեւ Հայ Դպրոցը միմիայն յոռաջգիծութիւն և չափ կրնայ ունենալ արդի սկզբունքներու և դրութիւններու որդեգրումով և օգտագործումով: Անոր լուսադոյն փաստը կը կադրեն մատի մըստ և մտնուող այն քանի մը վարժարանները, որոնք իրենց դպրոցական կեանքը ամբողջութեամբ կամ մասամբ հիմնած են մանկավարժական նոր մեթոտներու վրայ և որոնք սակայն ոչինչ կորսնցուցած են իրենց հայեցի նկարագրէն և շունչէն:

Ընդհակառակը, նման դպրոցներէ ներս Հայերէն Լեզուն, Հայոց Պատմութիւնը և Հայագիտական այլ նիւթեր գրուած են լուսադոյն և ամենէն ապահով ճիշդութեամբ, որուն պատճառաւ տրուած դաստիարակութիւնն ալ խորապէս հայեցի է ու հայաշունչ:

Առանց այս դիտական մօտեցումին, պարզապէս անկարելի պիտի ըլլայ իրթանանալ տանիք Սփիւթի մեր բազմաթիւ մանկապարտէզներէն, նախակրթարաններէն և երկրորդական վարժարաններէն

րէն ներս, ուր զէպի ետ ընթացքի մը մէջ են հայագիտական ուսումները, ըլլան անոնք Հայ Եկեղեցիի Պատմութիւն թէ Գրաբար, Հայերէն Լեզու կամ Գրականութիւն: Այս իրողութիւնը ընդունել և ըստ այնմ քայլեր առնել՝ կը նշանակէ վերցնել ջնաշալ այն բոլոր ժխտական և յուսալքող մտայնութիւններն ու սխտենները, որոնք մեր դպրոցներու մեծամասնութիւնը կը պահեն տակաւին ճճէր Թողիկեան մակարդակի վրայ: Իսկ երբ ծանօթ ենք թէ այս մակարդակը մանկավարժութեան ո՛ր սահմանամասին վրայ կը գտնուի, դժուար չ'ըլլար գիտակցիլ մեր դպրոցներու խեղճ վիճակին:

Տխուր է հաստատել թէ Հայ Դպրոցը իր գերին մէջ չէ՝ և իր ներկայ վիճակով մօտիկ ապագային չի՝ ալ կրնայ ըլլալ: Այո, Հայ Դպրոցը ունի այնքան հսկայ բանակ մը երախտաւորներու, ըլլան անոնք բարեբար, տնօրէն կամ պարզապէս Հայ ուսուցիչ: Եւ սակայն զոհողութիւն և ազգասիրական ջերմ ոգի բաւարար տուեալներ չեն դպրոցէն ներս կրթական կանոնաւոր կեանք մը ստեղծելու համար, որովհետեւ մանուկներ ամէն բանէ առաջ մարդկային էակներ են ու որպէս այդպիսին անհրաժեշտօրէն պէտք ունին սիրոյ, դուրսդուրանքի, բայց մանաւանդ՝ հասկացողութեան: Փոքրիկները սասկնալու, անոնց ինքնուրոյն աշխարհներէն ներս մտնելու և անոնց արժանապատուութիւնը յարգելու ճամբով՝ միայն որ կարելի կ'ըլլայ անոնց քննադատ հիմնաւոր և տեսական դաստիարակութիւն մը, և ներշնչել նկարագրի դեղեղինի դիժեր՝ որոնք բոլոր՝ աշակերտներուն համար են և որոնք ոչ մէկ կապ ունին ապագային մտահոգութիւններու հետ: Բայց, նման բարեկաւ պայմաններ կը ստեղծեն այն միջոցները, որուն մէջ հայեցի դաստիարակութիւն մը կրնայ ջամբուիլ Հայ ուսանողներու: Այլապէս, տրուած՝ մեր դպրոցներու ներկայ անգոհալարեցիչ վիճակը, Հայ տղոց ուսածը գիտական քանի մը ռահմատում մէջ է կամ առեւտրական մի քանի կանոն, բաներ՝ որոնք կարելի է անել յաջող կերպով ալ սորվիլ օտար վարժարաններու մէջ: Հետեւաբար, այս անկիւնէն դիտուած, բոլորովին անիմաստ կը դառնայ Հայ Դպրոց

պահելը, ահապին ծախս բնելը, տաղտուկները յանձն առնելը, երբ, միւս կողմէ, այնքան ալլ կարելիքներ ունի մեր աղջային կեանքը:

Ասիկա ոչ մէկ ձեւով նուազեցնել կամ առ ոչինչ համարել է Հայ Դպրոցին դերը, ընդհակառակը, ջանք մըն է հակադրութիւններու միջոցաւ աւելի շնչաւելու անոր դոյութեան իմաստն ու նշանակութիւնը: Ուրովհետեւ, Եկեղեցիէն դատ ի՞նչ ունինք Միփառի մէջ աւելի հաստատուն ու աւելի փրկարար՝ քան Հայ Դպրոցը, այն՝ որ մեր գիտցածը չէ, իր ծննդովն ու կիսաբազմ պաշտօնակութեամբ, այլ այն՝ որ պիտի ըլլայ Հայ աւանդական տան հարադատութեամբ և մթնոլորտով Զեմացած օճախ մը, հնոցը՝ օտարութեան մէջ աչք բացած մեր նոր սերունդին:

Սակայն ահաւաստիկ այլապէս գեղեցիկ ուրիշ րացատրութիւն մը եւս, որ դժբախտարար կորսնցուցած է իր իմաստը ուրիշներու կարգին: Իրօք, այսօր երբ բեմերէն և մամուլի էջերէն կը պոռանք և հարայ կը բարձրացնենք ճնոր սերունդին մասին, ո՞վ մտիկ կ'ընէ և ո՞վ կը մտահոգուի: Եթէ անկեղծ ըլլանք, մեր ներքին ալքերէն եկող անխաբ ձայն մը ժխտական պատասխան մը միայն պիտի տայ. ո՛չ ոք: Զբոսնելու և չհասկնալու ձեւեր առնելու հարկ չկայ: Կը բաւէ միայն ակնարկ մը նետել մեր ճնոր սերունդին վրայ, ու արդէն կը գիտակցինք կատարուածին ահաւաստութեան: Բացուած է անջրպէս մը սերունդներու միջեւ և այլևս դիրար զրեթէ չենք հասկնար: Մէկ կողմ՝ Հինքերն են, զաւատի իրենց պարզուր բարեբերուն կառնած և խռովիչ յամառութեամբ մը տակաւին Հայ ապրող մեր պապերէն, անոնք՝ որոնք Մեծ Եղեռնի արհաւիրքէն անցան: Մէջտեղը՝ միջին սերունդն է, իր գաղջ հայութեամբ և ո՞վ աւելի գաղջ կամքով: Մինչ զծին այս կողմը բանական է նորերուն, զրեթէ առանց բացառութեան զոնէ երկրորդական ուսումի տրեացած նորերուն, որոնք ոչ առաջիններուն յամառութիւնը ունին և ոչ ալ երկրորդներուն գաղջութիւնը: Ասոնք ոչինչ պակսեցաւ, ո՛չ նիւթական միջոց և ո՛չ ալ պատենութիւն: Անթիլ չէին երբ զպրոց յաճախեցին, տան մէջ իրենց դասերը քարիւղի միացող լամ-

բորներու տակ չպատրաստեցին, նախապրթարանի վերջինքեր կարգէն չպարտաւորուցան վարժարանը ձգելով կոշիկաւորութեան ինչալ՝ յողնած իրենց ճօրը նեցուկ ըլլալու համար: Ամէն բան ունէին, թերեւս աւելիով ալ: Բոլորն ալ հասած են կամ պիտի հասնին դիրքերու. այս բժիշկ է, միւսը՝ առաւմարտօժ, կամ ճարտարագետ, կամ փաստաբան: Եւ բայց շատ չատեւուն կը պակսի ներքին այն կրակը, բաւերու տակ չառնուող այն ի՛նչը, որ մեզ կը զատորոշէ ուրիշներէն ու կ'ընէ Հայ: Ի՛նչ դժբախտութիւն մեզի, որ այսքան երկար տարիներ մեր վարժարանները յաճախող հաղարատը տողոց գիտակցութիւններէն ներս չենք կրցած արժատացնել այն հասարակ իրողութիւնը՝ թէ բժիշկ, փաստաբան կամ ճարտարագետ ըլլալէ առաջ բոլորն ալ Հայ ենք մեր էութեամբ ու գոյութեամբ:

Ինչո՞ւ այսպէս պիտի ըլլար, ինչո՞ւ ստիպուած պիտի ըլլայինք նման վտանգաւոր վատնում մը հանդուրժել, երբ իւրաքանչիւր անցնող վայրկեան կորուստ մըն էր այն ուրիշին հայութի՝ յանուն որուն կ'ըսենք թէ պատրաստ ենք ամէն ինչ ընծայաբերել: Եթէ մեր կեանքը հակասութիւններով լի է, այս մէկը, մեր ապագայի դրաւականը եղող նոր սերունդը այսպէս անտես առնելը հակասութենէ աւելի բան մըն է, անբացատրելի իրողութիւն մը: Հողբանական ճշմարիտ փոփոխութեամբ մը, դորժող անձեր ըլլալէ փոխակերպուել ենք ճառասխաններու, անհատնում ճոռոմբասներութեան նոր լոյս երկարաբաններու: Եսկա անոր համար՝ որ թերեւս մեր գոյութեան պայքարին մեծութեան գիտակցութեան առջեւ մեզի պակսեցան ամբողջովին զինուած և պատրաստուած հրապարակ գալու կամքն ու սիրտը: Ս, այսպէս, դորժուող տեղ իօսեցանք, մեր ստուերներուն հետ խաղացինք, և իուսապիկու համար հիմնական ծանր աշխատանքէն՝ ինքզինքնիս տուինք թաղական քանի մը մզլուած և թոռներու պոյթարի և ծննդուղի: Մինչ, անդին, մեր ճնոր սերունդը որտե՞ր ելաւ, հասած առաւ՝ զրեթէ անհազորք մեր հեռաւոր կամ մօտիկ անցեալին, օտար՝ մեր ներկան յուզող տապնապներուն և անդալ՝ գալիքին

Հանդէպ: Ինչո՞ւ տարօրինակ թուի հետեւարար որ մեր «նոր» զբոսը ոչինչ գիտնան մեր պատմութիւնն, մեր զբաղանդութիւնն, մեր կեանքն:

Հայ Դպրոցը, ինկած մէջտեղը համայնքային վէճերու և տիրող ընդհանուր անհոյութեան՝ չկրցաւ վարժարան յաճախող մանուկներուն քնականօրէն վառ հետաքրքրութիւնը դաժանել հայկականութիւնը սիրցնող նիւթերով, չկրցաւ միջոցներ և եղանակներ գտնել՝ տղաքը իրեն և իրմով ալ Հայ կեանքին կապուած պահելու: Իսկ անոնք, զպրօցէն ներս իրենց չլսածը փնտռեցին օտարին մօտ, օտարին գիրքերուն, թիւթիկներուն, մշակոյթին մօտ: Եւ այս փնտռողները յաճախ ժխտական արգիւնք տուաւ նոյնինքն ենթականերուն հոգի: Որովհետեւ առանց ազգային մշակոյթի ու քաղաքակրթութեան հիմնական ծառայութեան մը, այս տղաքը տրամաբանօրէն պիտի չկարենային օտարին մօտ իրենց դատմաներուն միջեւ ընտրութիւն մը րնել և լուսազոյնը, զեղեցկազոյնն ու յարմարազոյնը ընկալել: Զմայց մասնաւոր ուղղութիւն մը, «նոր սերունդ»ը չունեցաւ իր նպատակակէտը, և դայն բաղկացնող իւրաքանչիւր անհատ ունեցաւ իր սեփական օտար հերոսը, օտար գիրքը, օտար արւեստը: Մեր ունեցածը չճանչցած՝ անոնք ամենէն մանրակրկիտ կերպով ուսումնասիրեցին օտարին ունեցածները դիտութեան, արուեստներու և կեանքի արտայայտութեան ալլ մարդերու մէջ: Բայց որովհետեւ կը պակսէր ազգային մշակոյթի իւրաքանչիւր մը, անոնք կամ բոլորովին տարւեցան իրենց գտածով ու վազեցին հոսանքն ի վար, և կամ, քիչ մը փութկոտութեամբ, իրենց գտածներուն և հաւանածներուն կաղապարով փորձեցին արտայայտել իրենց զգացումները, առանց մտածելու պահ մը թէ տարբեր քաղաքակրթութիւններու տէր հաւաքականութիւններ չէին կրնար նոյն ձեւով, ճճով և արտայայտութեան կերպերով պատկերել իրենց ցեղային ինքնայատուկ հոգին: Այսպէս, գրականութեան մէջ՝ օտար գիրքարարները և գրական ալլ ուղղութիւնները կապկոզներու խումբ մը ունեցանք, եւր մեկի կը պակսէր ինք-

զինք յատկօրէն արտայայտել գիտող և մեր կեանքը ներկայացնող քանի մը գրող: Վերացական և խորթ արուեստը իր ներկայացուցիչները ունեցաւ անշուշտ մեր նկարչութեան մէջ, եւր ազգային կեանքէ ու մտահոգութիւններէ ներշնչուած քանի մը պատանոք անհրաժեշտութիւնն ունէինք: Եւրմշտութեան մասին բոլորս ալ տկանք խօսիլ, որովհետեւ ըլլալով որ քանի մը «թալան» նուազել գիտողը երաժիշտ համարւեցաւ և իրաւունք ունեցաւ Հայ Երաժիշտութեան անունով ձայնապնակներ տպելու...:

Մեր չափանիւթերը ինկած են. առանց հայեցի ուղղով դաստիարակութեան տրամադրու օտարներու ունեցածին ծանօթացած ըլլալով, եւր մերիններուն կը հանդիպէ՞ր դանդաղ կը կշեռէր, կը դատէր և ... պակաս կը գտնէր. ստորակայութեան դժգոհ մը, միայն զանազան ալլ պատճառներու, մեր «նոր սերունդ»ը կը դարձնէ օտարապէս և կեղծախոս:

Ինչո՞ւ մեղադրել զայն, և ինչո՞ւ իրմէ պահանջել այն՝ զոր իրեն շտուկն էր ժամանակն էր: Ոչ, այս ախուր վիճակը դուրսէն չէր ունենար, էթէ մեր զպրօցները ըլլալին դաւել և սիրելի հաստատութիւններ, էթէ ուսուցիչները ըլլալին երեսակայութեան ու կամքի տէր, նպատակաւոր և ներշնչաւ անձեր, էթէ մեր ազգային կեանքը վարդապետներ ունենային բաւարար բարիկամեցողութիւն և օգտակար ըլլալու պատրաստակամութիւն:

Դառն են այս բոլորը և անհանգստացնող. և սակայն էթէ կ'ուզենք բան մը փոխել «Ճանիմարալի թագաւորութեան մէջ», էթէ տակաւին կը կարծենք թէ կրնանք մեր ուսէրը հաւաքել և նոր թափով մը լծուիլ մնացածը կորուստէ փրկելու անհրաժեշտ աշխատանքին, էթէ կամք ունինք և կը հաւատանք մեր ապագային, վերանորոգենք ինքզինքնս և տնայապաղ անցնինք մեր պատականութիւններուն: Որովհետեւ գործի ժամ է, ոչ թէ ճառախօսութեան:

ԱՐԱՅ ԳԱՆԱՅԻԱՆ

(Շարունակելի՜ I)